

Research Paper

Comparative Study of Cognition in Religious Knowledge and Contemporary Philosophy through a Conceptual Model

Zahra Abdollah*¹

10.22080/jre.2024.25329.1178

Received:

April 19, 2022

Accepted:

February 5, 2023

Available online:

September 5, 2023

Keywords:

Cognition, Ontology, Epistemology, Modern philosophy, Religious wisdom.

Abstract

The pursuit for the premises of cognition urges a systematic separation of ontological and epistemological considerations. This is while both the mundane (collective intellect) and divine (revelation) imprints on cognition are to be taken into account, which suggests a comparative study based on the philosophy of mind and religion. Present article provides a two dimensional model to classify and compare these views. The horizontal and vertical axes of this model respectively represent the ontological and epistemological stands. In the epistemological axis, three faculties of cognition, namely sense, intellect, and intuition are listed, whereas the ontological axis lists three aspects of being, appearance and function of cognitive data. This encompasses nine approaches of the modern philosophy (positivistic, phenomenological, scientific, speculative, dialectical, critical, existential, aesthetical, and hermeneutical) as well as nine mainstreams in religious wisdom (ascetics, jurists, scholars, theologians, dialecticians, sophists, sufis, mystics, commentators). Though each of these currents has been the subject of uncountable discussions, a one-to-one correspondence has never been established, and such a comprehensive overview provides a clear vision of human approach to the category of knowledge.

*Corresponding Author: Zahra Abdollah**Address:** Research Center for Culture, Art and Communication, P.O. Box 14415-6474, Tehran, Iran**Email:** zahraabdollah123@yahoo.com

Extended Abstract

1. Introduction

The philosophy of cognition deals with fundamental issues of cognition from a philosophical perspective. The two basic issues in this philosophy are the means and subject of knowledge, which refer to the agent (subject) and predicate (object) of knowledge, respectively. The main means of cognition are sense, reason, and intuition, and the subject of cognition can be essence, attributes, or actions, through which, what, how, and why are questioned, respectively.

The basic question in the philosophy of cognition is the degree of philosophical validity of the findings of sense, intellect, and intuition, and in each of three subjects of cognition, the validity of these three means of cognition can be questioned. In this way, a conceptual model is obtained, whose columns and rows are subjects and means of knowledge, respectively. For example, in the place corresponding to the intellect (means of cognition) and essence (subject of cognition), the question of philosophical validity of intellectual findings in the cognition of essence (object in itself) is Kant's main concern in criticizing pure reason. The analysis presented based on this model has a prior view of the category of cognition in religious knowledge and contemporary philosophy, which is confirmed by historical considerations. A brief look at the history of knowledge indicates the existence of nine philosophical schools in the philosophy of knowledge and nine schools of religious knowledge, which are matched and compared in this model.

2. Methodology

The current research is a qualitative and comparative study. In this research,

cognition in contemporary philosophy and religious knowledge have been compared from a methodological point of view and their points of analogy and difference have been examined in a conceptual model.

3. Research findings

A comparative study of cognition in contemporary philosophy and religious knowledge is possible from the point of view of principles, presuppositions, goals, or methods. In terms of principles and presuppositions, contemporary philosophy has many points of difference with religious knowledge. The main reason for this difference is the reliance of philosophical implications on the sensory experience and rational understanding and their avoidance of accepting presuppositions. In its historical course, religious education has avoided accepting the reliance of its teachings on philosophical principles (Jilson 1375, 50). Moreover, in terms of the goal, except for the general goals that are usually shared between different fields of human knowledge, there are important differences between goals of seeking knowledge in contemporary philosophy and religious education. This is despite the fact that an important part of religious education (such as the science of principles and theology) has significant methodological analogies with philosophy. These considerations indicate that a comparative study based on the analogies of these two fields inevitably should rely on methodological studies. In this research, in a methodological perspective, the nine approaches of contemporary philosophy to the category of knowledge (positivistic, phenomenological, scientific, speculative, dialectical, critical, existential, aesthetical, and hermeneutical) are corresponded respectively to the nine dominant currents in the history of

religions, which are mostly known by their representatives (ascetics, jurists, scholars, theologians, dialecticians, sophists, sufis, mystics, and commentators). There are three schools of authenticity, which respectively question authenticity of experience, reason, and intuition. These correspond to the existence, appearance, and evidence of the truth (that is, the knowledge of essence, attributes, and actions of the Supreme), and ask what, how, and why things represent the truth.

In religious knowledge, the school of authenticity of experience has been led by three powerful and influential currents in the history of religions, which are ascetics, jurists, and scholars. The originality of reason has been represented by theologians, dialecticians, and sophists. Finally, the school of authenticity of intuition was founded by sufis, mystics, and commentators.

In application of knowledge in contemporary philosophy and religious knowledge, positivists, phenomenologists, and scientific scholars are placed next to ascetics, jurists, and religious scholars. Speculative, dialectical, and critical philosophers are comparable respectively to theologians, dialecticians, and sophists. Existential philosophers, aestheticians, and hermeneutical philosophers are also placed next to sufis, mystics, and esoteric commentators.

4. Conclusion

This study deals with the comparative study of cognition from philosophical and religious perspectives in the two axes of ontology and epistemology. The axis of epistemology is divided into three categories of sensory, intellectual, and intuitive cognition with regard to the means of cognition. The subjects of cognition in the axis of ontology include three categories of essence, attributes, and actions. In the resulting model, from the integration of these two axes, nine approaches of contemporary philosophy to the category of knowledge were compared to nine dominant currents in religious epistemology. Despite the basic similarities they share in the means and subject of knowledge, corresponding approaches in these schools have many points of difference and perhaps conflict due to fundamental differences in worldview and basic principles, in such an extent that sometimes their arguments go to the point of denial.

Funding

There is no funding to declare.

Conflict of interest

The author does not have any conflict of interest.

Acknowledgment

The author appreciates Dr. Massoud Amini for his cooperation in writing this article.

References

Gilson, E. (1375). *Fundamentals of Christian Philosophy*. translated by Mohammad

Mohammad Rezaei and Seyyed Mahmoud Mousavi, Qom: Bostan Kitab

علمی

تطبیق شناخت در معرفت دینی و فلسفه معاصر در قالب یک مدل مفهومی

زهرا عبدالله*^{id}^۱ پژوهشگر پژوهشکده هنر، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات، تهران، ایران. ایمیل: zahraabdollah123@yahoo.com

10.22080/jre.2024.25329.1178

چکیده

هر تلاشی جهت کندوکاو در نظریات شناخت ناگزیر از تفکیک دو مقوله هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی است. به‌علاوه، گریزی از پرداختن به نقش و جایگاه عقل جمعی (جنبه بشری) و وحی (جنبه الهی) در مقوله شناخت نیست و دستاوردهای دو مدعی اصلی در این وادی، باید از دیدگاه اندیشگانی فلسفه و ادیان مورد مذاقه قرار گیرد. این مقاله با ارائه مدلی دو بعدی به این مهم پرداخته و در آن، هستی‌شناسی (با سه مقوله اصلی شناخت: وجود، ظهور، و ثبوت) و معرفت‌شناسی (با سه ابزار اصلی شناخت: حس، عقل، و شهود) دو محور افقی و عمودی را تشکیل داده‌اند. حدود و ثغور و نحوه دستیابی به شناخت در معرفت دینی بر حسب گرایش و اعتقادات نحله‌های نه‌گانه مطرح (زهاد، فقها، علما، متکلمین، جدلیون، سوفسطاییان، متصوفه، عرفا و مفسرین)، از همین منظر با نه رویکرد غالب در فلسفه معاصر (جزمی، پدیدارشناسانه، علمی، گمانی، جدلی، نقدی، وجودگرایانه، زیباشناسانه و تأویلی) مقایسه شده است. اگرچه تاکنون هریک از این جریان‌ها موضوع مباحث و مقالات بی‌شماری بوده‌اند، اما هیچ‌گاه با این نگاه فراشمول با یکدیگر متناظر نشده‌اند تا چشم‌انداز روشنی از نسبت میان آن‌ها فراهم گردد.

تاریخ دریافت:

۳۰ فروردین ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۱۶ بهمن ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۱۴ شهریور ۱۴۰۲

کلیدواژه‌ها:

شناخت؛ وجودشناسی؛
معرفت‌شناسی؛ نحله‌های
معرفت دینی؛ رویکردهای
فلسفه معاصر.

* نویسنده مسئول: زهرا عبدالله

ایمیل: zahraabdollah123@yahoo.com

آدرس: پژوهشکده هنر، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات،

تهران، ایران

۱ مقدمه

بحث در مقوله شناخت معرکه آرا است. اگرچه این بحث بسیار گسترده و دامنه‌دار است، در یک نگاه کلی می‌توان اذعان داشت که دو مؤلفه اصلی بحث، ابزار شناخت و موضوع شناخت هستند. ابزار شناخت به فاعل شناسا (سوژه) مربوط می‌شود، درحالی‌که موضوع شناخت به متعلق شناخت (ابژه) نظر دارد. با این تقسیم‌بندی کلی، در واقع بحث به دو حوزه یا رویکرد هستی‌شناسی (ontology) و معرفت‌شناسی (epistemology) تقسیم می‌گردد. در حوزه معرفت‌شناسی، سه ابزار عمده شناخت، حس، عقل و شهود هستند که هر یک جایگاهی بلامنازع در حیطه خود دارد. در حوزه هستی‌شناسی، موضوع شناخت می‌تواند از حیث‌های مختلف مورد نظر باشد که در یک دسته‌بندی کلی، می‌توان ذات، صفات، یا افعال شی را متعلق شناسایی قلمداد کرد. اگر هدف از شناخت را پاسخ به پرسش فاعل شناسا در مواجهه با شی مورد شناسایی بدانیم، در این دسته‌بندی، به ترتیب از چیستی، چگونگی و چرایی متعلق شناسایی پرسش می‌شود.

از آنجاکه در هریک از سه موضوع شناخت مطرحه، می‌توان اعتبار هریک از ابزارهای سه‌گانه مذکور را مورد چالش قرار داد، اساساً با یک دسته‌بندی نُه‌گانه در شیوه‌های شناخت مواجه هستیم. نگاهی گذرا به تاریخ تکاپوی بشری برای شناخت، نُه رویکرد و مکتب اصلی در شناخت را پیش رو قرار می‌دهد. دو مدعی اصلی شناخت، فلسفه و دین هستند که هریک به نوبه خود به نحله‌ها و مکاتب مختلفی تقسیم می‌شوند. در این مقاله مدلی طراحی شده که ضمن جمع‌آوردن این تکرر ظاهری زیر چتری واحد، راه را برای مطالعه تطبیقی شناخت در فلسفه معاصر و معرفت‌دینی، با دو رویکرد هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی می‌گشاید. در همین راستا، ابتدا مسأله شناخت مورد مذاقه قرار گرفته و به اختصار چالش‌های آن مطرح می‌گردد. سپس ورود به بحث از دو منظر فلسفه و دین به

اجمال مقایسه می‌شود. کندوکاو در دیدگاه معرفت‌شناسی فلسفی، با بحث از سه مکتب عمده معرفت‌شناسی، یعنی تجربه‌گرایی (empiricism)، عقل‌گرایی (rationalism)، و شهودگرایی (intuitionism) آغاز و با ورود به حوزه هستی‌شناسی، نه روش غالب در فلسفه شناخت با عناوین روش‌های جزمی (positivist)، پدیدارشناسانه (phenomenological)، علمی (scientific)، گمانی (speculative)، جدلی (dialectical)، نقدی (critical)، وجودگرایانه (existential)، زیباشناسانه (aesthetical) و تأویلی (hermeneutical) مورد بحث واقع می‌شود. بررسی شناخت در معرفت‌شناسی دینی با معرفی سه مکتب اصحاب حس، اصحاب نظر و اصحاب دل پی گرفته شده و با استفاده از تقسیم‌بندی فوق، نه مکتب به رهبری زهاد، فقها، علما، متکلمین، جدلیون، سوفسطاییان، متصوفه، عرفا و مفسرین شناسایی و تحلیل می‌شوند. در پایان، با مقایسه تطبیقی نحله‌های فلسفی شناخت با مکاتب متناظر در معرفت‌شناسی دینی، شباهت‌ها و نقاط افتراق این دو منظر تبیین می‌گردد.

۲ مسأله شناخت و جایگاه آن در معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی

مسأله شناخت را می‌توان به سه پرسش اساسی در مورد امکان شناخت، راه‌های کسب شناخت و سرانجام شناخت حقیقی و حدود شناخت و معرفت بشری تقسیم نمود. به لحاظ تاریخی، در مورد پرسش نخست، سه موضع اختیار شده است که به ترتیب حاکی از عدم امکان شناخت (سوفسطاییان

چنان که در معارف دینی مرسوم است، اجتناب می‌ورزد. از سوی دیگر، معارف دینی نیز در سیر تاریخی خویش از پذیرش اتکای آموزه‌های خود بر اصول فلسفی ابا داشته‌اند (ژیلسون ۱۳۷۵: ۵۰). بررسی اشتراکات و افتراقات این دو ساحت معرفتی از چند منظر امکان‌پذیر است. از حیث موضوع، اشتراکات بسیاری بین این دو می‌توان برشمرد که تعامل و تبادل آرای بین آن‌ها عمدتاً از همین اشتراکات ناشی می‌گردد. عمده‌ترین مسائل در اندیشه بشری از جمله "جبر و اختیار، خیر و شر، اتقان عالم و عنایت الهی و سعادت و شقاوت خلق، قبل از آن‌که در فلسفه معاصر مجال طرح یابد، نزد اصحاب دیانت مطرح شده و فلسفه بعدها کوشیده است تا آن‌ها را از صورت مجرد اعتقاد بیرون آورده و کسوت برهانی بر آن‌ها بیوشاند" (گراوند، ۱۳۸۴: ۳۷). از حیث روش، اگرچه تفاوت‌های مهمی بین دو حوزه قابل احصا است، حداقل بخش مهمی از معارف دینی (مانند علم اصول و کلام) اشتراکات روش-شناختی قابل توجهی با فلسفه دارند. از حیث غایت، به‌جز غایات کلی که به‌طور معمول بین ساحت‌های مختلف شناخت بشری مشترک‌اند، تفاوت‌های مهمی بین غایات شناخت در فلسفه معاصر و معارف دینی موجود است. با توجه به این ملاحظات، تاریخ اندیشه بشری همواره شاهد واگرایی و همگرایی این دو حوزه شناختی (فلسفه معاصر و معرفت دینی) بوده است. پرسش‌هایی نظیر "مبدأ عالم، حدوث و قدم آن، مسأله ماده و روح، نیل به خیر و سعادت و درک حسن و قبح اعمال، قول شرایع در ضرورت بعث رسل و لزوم معاد و پاداش اخروی از اهم مباحث مطروحه در معرفت دینی می‌باشند که فلسفه، جز در موارد نادر که عقاید و سنن جاری را مانع سیر و بسط خویش می‌یابد، اغلب پاسخ‌هایی را که دین حاکم و سنت جاری بر محیط و عصر وی تحمیل می‌کنند، پذیرفته" (گراوند، ۱۳۸۴: ۳۶) و آن‌جا که این توافق مورد تردید

(sophists)، امکان شناخت واقعی^۱ (جزمیان dogmatists)، و امکان شناخت غیرقطعی (شکاکان scepticists) را مطرح می‌نماید (ر.ک کاپلستون، ۱۳۶۸، ۹۹-۱۰۴ و ۴۸۲-۴۷۴). در پاسخ به پرسش دوم، از دید سوفسطاییان خاستگاه تصورات و ادراکات بشری حواس ظاهری است، از این‌رو سوفسطاییان را پیروان اصالت حس می‌نامند. در برابر این گروه، فلاسفه‌ای چون افلاطون و ارسطو که به امکان شناخت عقلی قائلند، به عقلیون مشهورند. این مجادله پس از سده شانزدهم به شکل مبسوطتری بین هواداران اصالت عقل (از جمله دکارت) با طرفداران اصالت حس (همچون جان لاک) ادامه یافت. محل دعوی اصلی دو نحله بر سر قبول یا رد معرفت‌های فطری است که هیچ منشأئی جز عقل بشر ندارند (ر.ک کاپلستون، ۱۳۶۲: ۱۲۵-۱۳۵). مواضع اتخاذشده در باب پرسش سوم در دو دسته عمومی ذات‌گرایان (essentialists) و پدیدارگرایان (phenomenalists) جای می‌گیرد. پدیدارگرایان معرفت قابل دسترس بشری را محدود به پدیده‌ها کرده، کنه امور و ذات نهفته در پس ظاهر را خارج از دسترس ذهن بشر می‌دانند، درحالی‌که ذات‌گرایان شناخت ذات اشیا را از رهگذر عقل فطری (دکارت) یا نوعی شهود (برگسون) به‌کلی ممتنع نمی‌پندارند. باید توجه نمود که مسأله حدود شناخت مستقل از مسأله راه‌های شناخت است، چنانچه پدیدارگرایان را در میان هر دو دسته پیروان اصالت حس (مانند آگوست کنت) و پیروان اصالت عقل (مانند کانت) می‌توان یافت (علیخانی، ۱۳۸۹).

۲،۱ شناخت در فلسفه معاصر و معرفت دینی

در نگاه اول، فلسفه معاصر نقاط افتراق متعددی با معرفت دینی دارد. از یک سو، فلسفه معاصر غالباً به نظریه‌پردازی بر اساس تجربیات حسی و دریافت عقلانی می‌پردازد و از قبول پیش‌فرض‌های نقلی، آن-

^۱ فلسفه اسلامی در مسأله حاضر از امکان شناخت جهان به وسیله عقل بشر حمایت می‌کند.

واقع گشته، به نظریه‌پردازی بر اساس اصول پذیرفته شده خویش پرداخته است.

۲٫۲ معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی

نگاهی به تاریخ فلسفه غرب آشکار می‌سازد که چگونگی رابطه معرفت‌شناسی و هستی‌شناسی از افلاطون تا ویتگنشتاین محل بحث و مجادله بوده است (Mink, 1987, 152). "افلاطون و فیلسوفان تجربی انگلستان معرفت‌شناسی را مقدم بر هستی‌شناسی دانسته و غالب فیلسوفان قرون وسطی و برخی از فلاسفه معاصر مانند نیکلای هارتمن معتقد به تقدم هستی‌شناسی بر معرفت‌شناسی بودند" (صادقی‌علی‌آبادی، ۱۳۸۵: ۱۰۹).

مسأله وجود، از پیش از سقراط تاکنون، ذهن متفکران را به خود مشغول داشته است. فلاسفه قرون وسطی، تحت تأثیر ارسطو و افلاطون، به بحث درباره وجود و به تبع آن مسأله کلیات پرداختند. ارسطوئیان، کلی را مفهومی واقعی اما غیر موجود در خارج و افلاطونیان آن را واقعی و موجود در خارج و جهان مثل می‌دانستند. در قرون وسطی، با تردید درباره کلیات و مسأله علیت، این تفکر رواج یافت که انسان به‌عنوان فاعل شناسا می‌تواند در ضرورت امور تردید کند. این آغاز قدرت‌گیری سوژه در مقابل ابژه است که مقولات فاهمه کانتی اوج قدرتمندی آن است. پس از کانت، برای اولین بار، به‌جای مطابقت ذهن با واقع، مطابقت واقع با ذهن مطرح شد.^۱ تنها پس از نظریه‌پردازی‌های پیشروانه کانت، اصول معرفت‌شناسی فلسفی تدوین شدند.^۲

ابزار شناخت حقیقی از نظر فلاسفه متفاوت است. برخی حس را اصل دانسته و برخی به اصالت عقل قائل بوده‌اند و کسانی چون کانت هر دو را اصالت بخشیده و صرفاً قائل به تعیین حدود و ثغور هریک بوده‌اند. با توجه به ابزار شناخت، نحله‌های

مختلفی در معرفت‌شناسی به وجود آمده‌اند که به اختصار به اهم آن‌ها اشاره می‌شود.

۲٫۲٫۱ معرفت‌شناسی

"اسپینوزا معرفت را در سه سطح ارزیابی نمود که کامل‌ترین آن‌ها «معرفت شهودی» است. این معرفت چون با معلوم منطبق است، یقین‌زاست و تحقق آن غایت فلسفه محسوب می‌شود. سطح دوم «معرفت عقلی» است که همچون معرفت شهودی خطاناپذیر است. «معرفت حسی» سطح دیگر معرفت است که از تجربه حسی ناشی شده و لذا در معرض خطاست" (فعالی، ۱۳۷۶). این امر که اصالت در معرفت‌شناسی به کدام یک از این سطوح معرفتی استناد شود، سه مکتب عمده معرفت‌شناسی (تجربه‌گرایی، عقل‌گرایی، و شهودگرایی) را مطرح می‌سازد.

تجربه‌گرایی بر این مدعاست که تجربه حسی نقطه آغازین تمامی دانش‌هاست. حواس تمامی داده‌های اولیه و خام را در مورد جهان پیرامون فراهم می‌آورد. با گذر از این مرحله است که ادراک، پردازش را آغاز کرده و از این پردازش باورها به بار می‌نشیند. در ناب‌ترین شکل، تجربه‌گرایی بر این باور است که تجربه حسی به‌تنهایی منشأ تمامی باورها و دانش است. فرضیه ذهن خالی^۳ فیلسوف انگلیسی جان لاک^۴ و اصل هیوم مبنی بر این‌که همه ایده‌ها لزوماً از احساسات سرچشمه گرفته‌اند، نمایندگان تجربه‌گرایی کلاسیک می‌باشند، اگرچه پیش از این اپیکور اعلام نموده بود که "هیچ‌چیز در عقل نیست مگر آن‌که ابتدائاً در معرض حس بوده است" (DeWitt, 1954, 10).

در عقل‌گرایی نقطه آغازین تمامی دانش، نه حس، بلکه عقل است. عقل‌گرایان بر این باورند که بدون اصول و دسته‌بندی‌های اولیه‌ای که توسط

^۱ کانت به‌جای آن‌که عقل را مطلق و قادر به نیل به یقین بداند، توانمندی آن را مورد بررسی قرار داده و حدود آن را تعیین کرد.

^۲ در فلسفه اسلامی، هرچند بحث وجود همواره با شناخت مطرح شده است، اما شناخت‌شناسی به صورتی نحله‌ای فلسفی مطمح نظر قرار نگرفته است.

^۳ Tabula rasa (blank slate)

^۴ John Lock

باطنی (حس مشترک) می‌داند. از دید اکام، دکارت، اسپینوزا و لایبنیتز، متعلق شهود خود نفس و حالات و آثار و قوای آن است. کانت به‌طور اخص از قضایای مقدم بر تجربه (مانند قضایای ریاضی) به- عنوان منتجات شهود درونی نام می‌برد و سرانجام، برگسون^۱ معلومات بی‌واسطه خودآگاهی را حاصل شهود می‌داند (حجازی، ۱۳۷۲). رید^۲ نیز پس از بحث از تجربه‌گرایی لاک، تشکیک هیوم، و عقل-گرایی فلاسفه متأله (deists) انگلیسی، ادراک شهودی و دریافت حصولی را برگزید که از طریق آن نه‌تنها در مورد درستی امور قضاوت می‌شود، بلکه صحت آن‌ها نیز احساس می‌گردد. مکتب شهودگرایی در اخلاق در اواخر قرن نوزدهم رونق خاصی یافت.

۲،۲،۲ هستی‌شناسی

وجود خود را به‌آسانی در معرض شناخت بشر قرار نمی‌دهد. تکاپوی خستگی‌ناپذیر ابنای بشر برای گشودن معمای هستی و مجادلات بی‌پایان مدعیان درباره راه دستیابی به شناخت، گواه پوشیدگی این راز سربه‌مهر است. در دیدگاه معرفت‌شناسانه، هدف تعیین ابزار و منابع شناخت و شیوه‌ای برای نزدیک‌شدن به شناخت حقیقی می‌باشد. از دیگر سو، هستی‌شناسی به بحث از موضوع شناخت و پرسش‌های اساسی که شناخت به آن‌ها پاسخ خواهد داد، پرداخته و امکان شناخت حقیقی را مورد بحث قرار می‌دهد.

اکنون جای آن دارد که به نه‌مشی فلسفی برای نیل به شناخت پرداخته شود. در بحث از روش-شناسی فلسفی، هریک از این روش‌ها را می‌توان در خدمت پاسخ‌گویی به یکی از پرسش‌های بنیادین در باب وجود ارزیابی نمود. سه پرسش بنیادین درباره یک شی، پرسش از چیستی، چگونگی و چرایی آن است، لذا با نه‌نحله فلسفی در مقوله شناخت مواجهیم که از منظر هستی‌شناسی در سه دسته کلی قرار می‌گیرند.

عقل فراهم شده، قادر به تنظیم و تفسیر هیچ‌گونه تجربه حسی نیستیم. در ناب‌ترین شکل، عقل‌گرایی تا بدان‌جا پیش می‌رود که اعلام می‌دارد تمامی باورهای عقلانی و به‌طورکلی دانش بشری، شامل اصول اولیه و مفاهیم فطری است که به‌نوعی توسط عقل تولید و تأیید شده یا به‌طورکلی از این اصول اولیه استنتاج گردیده‌اند. عقل‌گرایی (راسیونالیسم) با دکارت آغاز شد و نهایتاً "به صورت این داعیه درآمد که هرچه از حدود فهم و احاطه عقل جزئی بیرون است وجود ندارد یا قابل اعتنا نیست" (صنمی، ۱۳۸۱). دکارت «شک» را مقدمه ورود به فلسفه عقل‌گرایی معرفی نمود، به این صورت که تمامی باورهایی که بر پایه تجربه حواس خارجی شکل گرفته‌اند، قابل تشکیک‌اند؛ اما اصول موضوعه‌ای چون «من فکر می‌کنم»، شک‌بردار نیست. کانت معتقد بود اقامه دلیل بر وجود خدا ممکن نیست؛ زیرا راهی برای اثبات یا رد آن وجود ندارد. یک نتیجه این سخن آن است که هرگونه سخن از گزاره‌های ماوراءالطبیعی بی‌معنی و غیرعلمی است.

مفهوم شهود در طول تاریخ فلسفه، از دوران یونان باستان تاکنون، در نظریات و مکتب‌های مختلف فلسفی جایگاهی خاص داشته و در تقسیمات اولیه وجود، مباحث علم و عالم و معلوم، شناخت‌شناسی و هستی‌شناسی مورد بحث و مناقشه فلاسفه بوده است؛ ضمن آن‌که در بحث معرفت‌شناسی، شهود غالباً به معنای حضور می‌آید. سقراط عقیده داشت که با روش استقرایی می‌توان علم را در وجود انسان از قوه به فعل رساند. از این رهگذر، او به نحوی غیر مستقیم، به مفهوم شهود اشاره داشت. از سوئی، افلاطون برای کسب حقیقت و معرفت واقعی، دو راه استدلال/تعقل و ذوق/شهود را می‌نماید. این طریق، که بعدها توسط نوافلاطونیان در غرب و اشراقیون در فلسفه اسلامی به‌عنوان تنها راه وصول به حقایق پذیرفته شد، راهی بی‌واسطه برای دریافت حقایق هستی است. ارسطو شهود را منشأ ادراکات بی‌واسطه حس

² Reid

¹ Bergson

عرفا و مفسرین) قابل تشخیص است. در دسته-بندی این جریان‌ها، سه مکتب عمده اصالت تجربه، اصالت عقل، و اصالت شهود، در برخورد با وجود، ظهور، و ثبوت حقیقت (به عبارتی شناخت ذات، صفات، یا افعال حق تعالی) به سه گروه تقسیم می-شوند که به ترتیب پرسش در باب چیستی، چگونگی، و چرایی حقایق را مطرح نظر قرار می-دهند. به منظور تطبیق و بحث در نسبت میان این جریان‌ها، مجموعه این روابط در نمودار ۱ به نمایش درآمده است.

در مکتب اصالت تجربه با سه جریان قدرت‌مند و تأثیرگذار در تاریخ ادیان، یعنی زهاد، فقها، و علما مواجهیم که به‌رغم اختلافات اساسی در موضوع شناخت، بر این نکته که ابزار شناخت عمدتاً حس و تجربه است، اتفاق نظر دارند. این سه گروه با اتکا بر حس و تجربه بشری در پی تحلیل، تشریح و تعلیل حقایق‌اند تا راهی به بود، نمود، و شد آن‌ها بگشایند. زهاد که به کشف حقایق، آن‌چنان که هستند (حقایق فی نفسه) دل بسته‌اند، به دنبال کشف مفاهیم‌اند و سودای کشف چیستی در سر می‌پرورند، درحالی‌که فقها به چگونگی اندیشیده و دغدغه تعیین مصادیق را دارند تا راهی به شناخت حقایق آن‌چنان که باید باشند (حقایق لِنفسه) بیابند. علما از دیگر سو، عزم خویش را در یافتن دلایل جزم کرده و بر کشف چرایی همت گمارده‌اند تا از این رهگذر، از راه شناخت معلول به شناخت علت (حقایق لغيره) نقبی بزنند.

در مکتب اصالت عقل، متکلمین، جدلیون، و سوفسطاییان گرچه بر حجیت بلامنازع عقل همدستان‌اند، اما هر یک از وجهی خاطر عقل را می-خواهند. اینان که ماندن در طور عقل را برگزیده‌اند، راه رسیدن به حقیقت را به‌ترتیب در تثبیت، تفصیل، و تشکیک با اتکا بر حل، فصل و رد می-جویند. اگر متکلمین با آشتی‌دادن اضداد در حوزه

تجربه (موعظه) و عقل (جدل) است، دارد که دو راه حس و عقل به دلیل دورتر بودن از یقین به ترتیب به شروط حسنه و احسن مقید شده‌اند.

در دسته اول به پرسش از ذات و چیستی شی پرداخته می‌شود. پرسش از چیستی به‌نوعی اساسی‌ترین پرسش است که به شناخت ذات شی مربوط است. از منظر هستی‌شناسی، این به‌مثابه پرسش از وجود فی‌نفسه شی، مستقل از ظهور و ثبوت آن است. سه نحله فلسفی که به کاوش در ذات اشیا می‌پردازند از روش‌های وجودگرایانه، گمانی و جزمی استفاده می‌نمایند.

در ساحت ظهور، به تجلی وجود و کاوش از چگونگی شی پرداخته می‌شود. پرسش از چگونگی، با گذر از بود، نمود شی را مورد پرسش قرار داده و شناخت صفات را مطرح نظر قرار می‌دهد. به عبارتی، در این پرسش از ظهور شی سخن گفته و از وجود لِنفسه شی جست‌وجو می‌شود. سه نحله فلسفی که با اصالت بخشیدن به نمود اشیا، خود را از مکاتب اصالت ذات متمایز می‌کنند، برای شناخت متکی به شیوه‌های زیباشناسانه، جدلی و پدیدارشناسانه هستند.

سرانجام، پاره‌ای از نحله‌های فلسفی، با پرسش از چرایی شی، شناخت ساحت ثبوتی شی را وجه همت خویش ساخته و با ورود به حوزه افعال، وجود لغيره را مورد کاوش قرار می‌دهند. سه شیوه رایج که با عنایت به جنبه ثبوتی اشیا سامان یافته‌اند، روش-های تأویلی، نقدی و علمی هستند.

۳ مقایسه تطبیقی شناخت در

فلسفه معاصر و معرفت

دینی

هم‌راستا با نه رویکرد فلسفه معاصر به مقوله شناخت (جزمی، پدیدارشناسانه، علمی، گمانی، جدلی، نقدی، وجودگرایانه، زیباشناسانه و تأویلی)، نه جریان غالب در تاریخ ادیان از سوی (زهاد، فقها، علما، متکلمین، جدلیون، سوفسطاییان، متصوفه،

آیه مبارکه اَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَ جَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ (نحل، ۱۲۵) اشاره به سه راه عمده دعوت به شناخت و هدایت که همانا شهود (حکمت) حس و

حقیقت به کار گماشته‌اند. متصوفه که داعیه نفوذ در کنه حقایق را دارند، شناخت ذات حق را وجه همت خویش ساخته و بدین سان خود را معروض طعنه و تکفیر اهل ظاهر ساخته‌اند. عرفا که ذات حقیقت را دور از دسترس اسیران تنگنای امکان می‌دانند، غور در بحر بود را سودایی خام تلقی کرده و به شهود تجلی ذات در آیینه صفات دلخوش داشته و با انصراف از توجیه حق (مواجهه با ذات) به تجلیل آن (استغراق در صفات) روی آورده‌اند. اهل تفسیر باطنی، این اندازه از نزدیکی مخلوق به خالق^۱ و ممکن به واجب را نیز بر نتابیده و راهبری شهود را تنها در عرصه افعال راهگشا می‌یابند. از نظر ایشان، سالک تنها از راه تفسیر آیاتِ تدوین و تکوین و تأویل نمادهای کتب آفاقی و انفسی که همگی از مصادیق تشبیه‌اند، می‌تواند به شناخت حق نائل گردد و استغراق در صفات که از مصادیق تنزیه‌اند، نصیبی جز حیرت و سرگشتگی به ارمغان نمی‌آورد.

معرفت قدسی، تثبیت پایه‌های اندیشه دینی را مصروف همت خویش ساخته‌اند، اهل جدل از جدا کردن سره از ناسره تا رسیدن به حقیقت ناب سر باز نمی‌زنند، تا جایی که در این راه از فداکردن بخشی از میراث ادیان نیز ابایی ندارند. سوفسطاییان خریدار متاعی که این دو در بازار یقین عرضه می‌دارند، نبوده و گام نخست در راه یقین را شک می‌دانند. بدین‌سان حجیت عقل نزد ایشان، نه از سر قوّت آن در حل و فصل حقایق، بلکه به‌واسطه توانایی عقل در تشکیک و ابطال حقایق موهوم است.

مکتب اصالت شهود اهل حس و عقل را به دلیل غفلت از ریشه و پرداختن به شاخ‌وبرگ ملامت کرده و سکان شناخت را به دست دل می‌سپارد. متصوفه، عرفا و اهل تفسیر باطنی، اگرچه هر سه دل در گرو دلالت شهودی به وادی حقیقت دارند، هر یک شهود را در خدمت پرده‌برداری از یکی از ساحت‌های

^۱ این امر منافاتی با قبول نزدیکی خالق به مخلوق (چنان‌که از رگ گردن هم به او نزدیک‌تر باشد) ندارد.

			↑ معرفت‌شناسی
Hermeneutical Externalize/Interpret	Aesthetical Internalize/Appreciate	Existential Feel/Justify	Intuitional شهود
----- مفسرین تأویل / تفسیر	----- عرفا تصویر / تجلیل	----- متصوفه توجیه / تعبیر	
Critical Criticize/Falsify	Dialectical Debate/Resolve	Speculative Observe/Verify	
----- سوفسطائیان رد / تشکیک	----- جدلیون فصل / تفصیل	----- متکلمین حل / تثبیت	
Scientific Experiment/Test	Phenomenological Extract/Exemplify	Positivist Experience/Understand	Empirical/ Sentimental حس / تجربه
----- علماء شد / تعلیل (دلایل)	----- فقها نمود / تشریح (مصادیق)	----- زهاده بود / تحلیل (مفاهیم)	
← وجودشناسی	Function(does)/why ثبوت / افعالی	Appearance(looks)/how ظهور / صفاتی	Being(is)/what وجود / ذاتی

نمودار ۱. مدل مفهومی تطبیق شناخت در فلسفه معاصر و معرفت دینی

است. این تفاوت، اگرچه با گذر به فلسفه معاصر بارزتر می‌گردد، بیشتر ناشی از تفاوت در اصول موضوعه این دو گونه معرفت‌شناسی است و در اوج غلبه نظام فکری دینی در قرون وسطی نیز قابل تشخیص است. در ادامه، به مقایسه تطبیقی شناخت از منظر دو دیدگاه فلسفی و دینی در سه محور فوق پرداخته و نقاط اقترا و افتراق آن‌ها شرح می‌شود.

۳،۱ تجربه‌گرایی و اصحاب حس

در مقوله معرفت‌شناسی فلسفی می‌توان از سه نحله عمده تجربه‌گرایی، عقل‌گرایی و شهودگرایی نام برد. این امر که معرفت‌شناسی دینی نیز به سه مکتب اصحاب حس، اصحاب نظر و اصحاب دل تقسیم می‌شود، به‌هیچ‌رو غیرمنتظره نیست؛ چراکه حس، عقل و شهود سه ابزار عمده شناخت هستند. با این حال، بین تلقی فلسفی و دینی از جایگاه و کارکرد این ابزارها تفاوت‌های بی‌ن و موارد افتراق زیادی است. دلیل اصلی این اختلاف، تفاوت در تبیین جایگاه انسان در نظام هستی از این دو منظر

شکل ۱. تجربه‌گرایی و اصحاب حس (ردیف پایین از نمودار ۱)

در معرفت‌شناسی دینی، اهل حس بسان همتایان فیلسوف خود، حس را به عنوان ابزار اصلی شناخت اصالت بخشیده و تجربه حسی را بر تحلیل عقلی برتری می‌دهند. در عین حال برای اصحاب دیانت، خلوص حس از راه انتزاع آن از پیش‌داوری عقلی قابل حصول نبوده و اصولاً عقل نه یک عامل اخلال‌گر در فرآیند تجربه حسی، بلکه یک عامل بازدارنده جهت احتراز از خطاست. در نظر ایشان، حس را نه پیش‌داوری عقلی، بلکه وابستگی‌های فرومایه و تمنیات نفسانی مختل می‌نماید. این امر را می‌توان با جایگزینی فرضیه ذهن خالی با انگاره نفس پاک به‌وضوح بیان نمود. این انگاره مدعی خالی بودن نفس در آغاز از هر آن چه مابین با فطرت انسانی است، بوده و برای حفظ اصالت حس، بازگشت به این فطرت پاک را از طریق تذهیب توصیه می‌کند.

همان‌طور که در شکل ۱ ملاحظه می‌گردد، جزم-اندیشان، پدیدارگرایان و اصحاب علم در معرفت-شناسی فلسفی کنار زهاد، فقها، و علمای دینی قرار می‌گیرند. یکی از معدود نقاط اشتراک زهاد با جزم-اندیشان در التزام هر دو به تجربه به‌عنوان یگانه نردبان به بلندای شناخت حقیقی است. در عین

در معرفت‌شناسی تجربه‌گرایی فلسفی، تجربه حسی مبدأ و منشأ شناخت است، بدین معنا که احساسات نه تنها دریچه تماس با جهان خارج، بلکه عامل پردازش و تفسیر این تجربیات نیز هست. به بیان دقیق‌تر، عقل برای تفسیر داده‌های حسی، گریزی جز مقابله و تطابق این داده‌ها با سایر تجارب حسی ندارد و نقش عقل از حد یک پردازشگر واسطه فراتر نمی‌رود. بدین‌سان، برای تحقق شناخت درست، باید حواس را تربیت کرد و آن را از خطا مصون داشت. این حفظ و تربیت نیز تنها در سایه عدم اختلاط دو ابزار عقل و حس امکان‌پذیر است. این دغدغه، فیلسوف انگلیسی، جان لاک، را به ارائه فرضیه ذهن خالی رهنمون گشت که بر اساس آن، اشخاص در بدو تولد فاقد هرگونه محتوای پیشینی ذهنی بوده و کلیه داده‌های شناختی را از تجربه حسی دریافت می‌نمایند. این فرضیه، در عین حال قابلیت تبدیل به یک راهکار معرفتی را دارد که بر اساس آن، شناخت درست تنها در صورتی امکان-پذیر است که شخص با ذهن خالی سروقت پدیده-ها رود؛ چراکه تفسیر عقلی داده‌های حسی می‌تواند اصالت این داده‌ها را مختل نماید.

در انگاره فوق به معنی دوری از شائبه‌های مغل شناخت است و ارتباط مستقیمی با گناه در مفهوم دینی آن ندارد.

^۱ اصل گناه نخستین در کلام مسیحی که بر اساس آن انسان از بدو تولد گناه‌کار به دنیا می‌آید، منافاتی با این انگاره ندارد؛ زیرا بر اساس این اصل، گناه بشر فطری است. به‌علاوه، پاکي

باطنی مردمان و واگذاری این امر به خداوند حکیم است، فقیهان را از پرداختن به ذات پنهان در پس پدیدارها که در پدیدارشناسی جدید^۱ متداول است، باز می‌دارد. به‌رغم این تفاوت، برای هر دو گروه، ذات پدیده، امری ثانوی است که تحت‌الشعاع نمود آن قرار می‌گیرد.

علمای دین با همتایان فیلسوف‌مشرّب خود در التزام به تعلیل برای شناخت جنبه‌های ثبوتی اشیا اشتراکات بسیاری دارند. در عین حال، روش شناخت علمی نزد دین‌مداران نه صرفاً به سعی و خطا متکی است و نه بر پایه اصول موضوع حاصل از بدیهیات عقلی بنیاد شده است. برای عالم دینی، شناخت علمی حاصل مشاهده روابط بین اشیا در حدود متعین و حیانی است که از آن تحت عنوان ناموس خلقت یاد می‌شود. در این دیدگاه، نقطه اشتراک همه اشیا و پدیده‌ها (از جمله خود فاعل شناسا) مخلوق بودن آنهاست که با وجود عدم تعین نسبی حاصل از نامعلوم بودن نتیجه غور علمی، نوعی تعین پیشینی به ایشان می‌بخشد. به‌علاوه، دسته مهمی از اصول موضوعه در نزد عالم دینی از وحی و نه عقل جمعی، استخراج شده و در مواردی نه‌تنها در زمره بدیهیات عقلی نمی‌گنجد، بلکه قابل تحلیل توسط عقل جزوی نبوده و صرفاً مبنای ایمانی دارد.

۳،۲ عقل‌گرایی و اصحاب نظر

حال، زهاد با تکیه بر وجود لایزال، مطلق، و نامتناهی حق، حدی برای تجربه متعالی بشر قائل نبوده و شناخت از دید ایشان عرصه‌ای فراخ بدون حدّ یقف است. از آن سو، جزم‌اندیشان، به‌خصوص در فلسفه معاصر، به‌رغم اتکای واثق به تجربه بشری، به دلیل انکار مابعدالطبیعه، برد محدودی برای حس و تجربه قائل بوده و آن چه را در ورای حس قرار دارد نه کاذب، بلکه بی‌معنی می‌شمارند. به بیان دیگر، تجربه حسی در نزد زاهد به‌رغم اهمیتی که به‌عنوان یگانه ابزار اصیل شناخت دارد، از حد یک وسیله تجاوز نکرده و زاهد در آستانه وصال، به‌راحتی حاضر به رهاکردن و حتی انکار آن است. از آن سو، جزم-اندیش با توقف حس، راهی جز انکار معنی برای تجربه فراحسی خویش نمی‌یابد.

فقها گرچه التزامی به انگاره‌های پدیدارشناسانه ندارند، در پرداختن به مصادیق در موضوع شناخت با ایشان همراه‌اند. از طرفی حرکت در محدوده شریعت، حوزه اصلی شناخت نزد فقیهان را به-مراتب تنگ‌تر از همتایان فیلسوف خود می‌کند که به کل نظام هستی (حداقل در حیطة محسوسات) به‌عنوان پدیدارهای متعلق شناخت نظر دارند. به-علاوه، میزان در فقه ظاهر پدیده‌هاست و فقیه به-عمد از ورود به باطن پرهیز می‌کند. این امر که تا حدی ملهم از امتناع ادیان از تجسس در احوال

^۱ به‌خصوص در استخراج معنی نزد هوسرل که با بازگشت به خود اشیا همراه است.

شکل ۲. عقل گرایی و اصحاب نظر (ردیف وسط از نمودار ۱)

حریف، نوعی دیالکتیک عقلی برای نفوذ به درون تجلیات والای هستی در نمودهای به ظاهر مادی است. بدین سان، جدل از صناعتی منطقی به شیوه-ای برای حیات عمیق معنوی تبدیل می شود، جایی که عقل با درآویختن در فصل، به گشودن راز هستی رهنمون می گردد.

تشکیک در باورها و اصول متصلب نقطه اشتراک فلاسفه نقدی و سوفسطاییان است. درواقع فلاسفه نقدی میراث داران جدید سوفسطاییان قرون وسطی هستند. بدین ترتیب، ایشان نیز به سان اسلاف خود که معروض طعن و خصومت جریان غالب فکری زمان خویش بودند، در بین فلاسفه مدرسی محبوبیت چندانی نداشتند. در عین حال، سوفسطاییان پا را فراتر از اخلاف خود گذاشته و به جای ماندن در نقد دیدگاه های فلسفی، به نقد و موشکافی در وجود همت گماشتند. از نظر ایشان، رد، نه یک موضع عقلی، بلکه پنجره ای برای نفوذ به چرایی هستی است. به عبارتی، هستی چرایی خویش را از چشمان تنگ اهل حل و فصل پنهان کرده و تنها کسانی که جسارت تشکیک را (تا آستانه ورطه رد خویش) دارند به این ساحت بار می یابند.

۳،۳ شهودگرایی و اصحاب دل

در این بخش به مقایسه فلاسفه گمانی، جدلی، و نقدی با متکلمین، جدلیون و سوفسطاییان در اصحاب دیانت پرداخته می شود (شکل ۲). در فلسفه عقل گرا، حس به سطح یک ابزار جمع آوری داده های تجربی تقلیل یافته و بار شناخت یکسره بر دوش عقل قرار می گیرد. اگرچه عقل گرایان، چه در زمره فلاسفه و چه در بین اصحاب نظر بر این تفوق عقل اتفاق نظر دارند، در بین ایشان بر سر حدود توانایی عقل و برد شناخت عقلی اختلافات اساسی مطرح است. فلاسفه گمانی عقل را به جست و جو و بازسازی نظم بنیادین هستی سوق داده و با درونی سازی پدیده های بیرونی به امکان شناخت ارگانیک و مکانیکی نظام محسوس همت می گمارند. در این سو، متکلمین که اهل حل و تثبیت اند، با اتکا به عقل درصدد گشودن همه معضلات فکری در حوزه دین برآمده اند. یک تفاوت عمده در این جا آن است که متکلمین بر خلاف همتایان فیلسوف خود داعیه ارائه مدلی جامع برای تحلیل و پیش بینی روندهای آتی را نداشته و تقدیر را به جای جبر تاریخ نشانده اند.

جدلیون دین مدار از فلاسفه جدلی پا را فراتر گذاشته و جدل را نه صرفاً یک شیوه کارای عقلی، بلکه راهی برای گشودن رازهای سربه مهر تکوین تلقی می کنند. در نظر ایشان، جدل فراتر از فنّ اقناع

شکل ۳. شهودگرایی و اصحاب دل (ردیف بالا از نمودار ۱)

فلسفی اگرچه در باب تأویل هستی از بسیاری از مفسرین سنتی که در حد تفسیر متن باقی مانده بودند، فراتر رفتند، درک خویش را از معانی بلند تأویل، وام‌دار دیدگاه بلند اهل باطن‌اند که کتاب تدوین را در سایه کتاب تکوین، تأویل می‌نمودند.

۴ نتیجه‌گیری

این مقاله به مقایسه تطبیقی شناخت از منظر دو دیدگاه فلسفی و دینی در دو محور هستی‌شناسی و معرفت‌شناسی پرداخته است. محور معرفت‌شناسی با عنایت به ابزار شناخت به سه محور شناخت حسی، عقلی و شهودی تقسیم شده که با تفکیک موضوع شناخت در محور هستی‌شناسی به سه مقوله ذات، صفات، و افعال، مجموعاً نه رویکرد فلسفه معاصر به مقوله شناخت (جزمی، پدیدارشناسانه، علمی، گمانی، جدلی، نقدی، وجودگرایانه، زیباشناسانه و تأویلی) را در مقابل نه جریان غالب در معرفت‌شناسی دینی (زهاد، فقها، علما، متکلمین، جدلیون، سوفسطاییان، متصوفه، عرفا و مفسرین) قرار می‌دهد. رهیافت‌های متناظر در این رویکردها و مکاتب به‌رغم شباهت‌های اساسی که به واسطه اشتراک در ابزار و موضوع شناخت دارند، به لحاظ تفاوت بیّن در جهان‌بینی و اصول اولیه، نقاط افتراق و چه‌بسا تقابل متعدد داشته و گاه جدال ایشان تا حد انکار پیش می‌رود.

مقایسه فلاسفه وجودی، اصحاب زیباشناسی و فلاسفه تأویلی با متصوفه، عرفا و مفسرین باطن‌گرا نه‌تنها با یکدیگر، بلکه با همتایان تجربه‌گرا و عقل-گرای خود آموزنده است (شکل ۳). شهود که نزد اصحاب حس و نظر تا حد الهامات نادر و خیالات مقهور عقل پایین آمده بود، با همت شهودگرایان و اصحاب دل بلندی یافته و نه‌تنها تابع حس و عقل نیست، بلکه اصالت می‌یابد.

اگزیستانسیالیست‌ها با تقدم وجود بر ماهیت، وجود انسان را در مرکز کائنات قرار داده و با انکار ارزش‌های مطلق، انسان را ملاک هرگونه ارزش قلمداد می‌کردند. متصوفه وجود را با حق یکی دانسته و وجود انسان را نه محوری، بلکه تبعی می‌دانستند. در نگاه ایشان، نفوذ در ذات هستی تنها در سایه توجه (ذکر) امکان‌پذیر است و لذا با سلاح فقر خود را مستعد این توجه می‌نمودند. از نظر متصوفه، اگرچه انسان مرکز کائنات است، کائنات و هرچه در آن است مقهور حق بوده و بدین‌سان، خضوع کلید شناخت است.

پیروان فلسفه زیباشناسی را باید اخلاف عرفا دانست که وجود را مساوق خیر و خویش را آئینه جمال حق می‌دانستند. اگرچه اصحاب زیباشناسی در تجلیل مظاهر متوقف شدند، عرفا آن را نردبانی برای رسیدن به بحر زیبایی حق و شناوری در منشأ خیر ساخته بودند. سرانجام آن‌که، اهل تأویل

بدیل آرا در این مقوله بنیادین نیست، اما مدلی منطقی برای بحث در مقوله شناخت با امعان نظر به محورهای مطرح شده ارائه کرده و امکانی برای مطالعات گسترده‌تر در این زمینه را فراهم می‌آورد.

دسته‌بندی رویکردهای بشری در مقوله شناخت، نه‌تنها تصویری روشن از سیر تاریخی تکاپوی بشر در روند تکامل عقلی وی به‌دست می‌دهد، بلکه راهی برای تحلیل فراز و فرودهای این مسیر نیز می‌گشاید. این تلاش اگرچه قادر به احصای تکثر بی-

منابع

علیخانی، علی‌اکبر (۱۳۸۹). روش‌شناسی در مطالعات سیاسی اسلامی، تهران: مرکز تحقیقات دانشگاه امام صادق (ع).

فعالی، محمدتقی (۱۳۷۶). «گذری به معرفت-شناسی»، کیهان اندیشه، شماره ۷۱.

کاپلستون، فردریک (۱۳۶۲). فیلسوفان انگلیسی از هابز تا هیوم. ترجمه امیر جلال‌الدین اعلم، تهران: سروش.

کاپلستون، فردریک (۱۳۶۸). تاریخ فلسفه. ترجمه سید جلال‌الدین مجتبوی. چاپ دوم، تهران: سروش.

گراوند، سعید (۱۳۸۴). «مناسبات تاریخی دین و فلسفه»، قبسات، شماره ۳۵: ۳۵-۵۸.

Copleston, Frederick (1983) *The British Philosophers (Hobbes to Hume)*, translated by A.J. Aalam, Tehran: Soroush.

Copleston, Frederick (1989) *A History of Philosophy*, translated by S.J. Mojtavavi, Tehran: Soroush. [in Persian]

DeWitt, Norman Wentworth. 1954. *Epicurus and His Philosophy*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Fa'ali, MohammadTaghi (1997) A Review on Epistemology, *Keyhane Andisheh* 71. [in Persian]

Geravand, Saeed (2005) Historical relations between religion and philosophy, *Qabasat* 35: 35-58. [in Persian]

حجازی، سید محمدرضا (۱۳۷۲). «مفهوم شهود در فلسفه اسلامی»، معرفت، شماره ۴: ۲۲-۳۲.

ژیلسون، اتین (۱۳۷۵). مبانی فلسفه مسیحیت، ترجمه محمد محمدرضایی و سید محمود موسوی، قم: بوستان کتاب.

صادقی علی‌آبادی، مسعود (۱۳۸۵). «دو معنای فلسفه تاریخ»، دین و ارتباطات، شماره ۲۹: ۹۵-۱۱۰.

صنمی، علی‌اصغر (۱۳۸۱). «فلسفه‌های پوزیتیویسم باورها و ارزش‌ها»، حوزه، دوره ۱۹، شماره ۱۰۹-۱۱۰: ۳۸۷-۴۱۰.

Gilson, Etienne (1996) *Elements of Christian Philosophy*, translated by MohammadRezaie and Musavi, Qom: Bustane Ketab.

Hejazi, S. MohammadReza (1993) Concept of Intuition in Islamic philosophy, *Ma'refat* 4: 22-32. [in Persian]

Mink, Louis. 1987. *Historical Understanding*, Ithaca: Cornell University Press.

Sadeghi AliAbadi, Massoud (2006) Two Meaning of Philosophy, *Religion And Communication* 29: 95-110. [in Persian]

Sanami, AliAsghar (2002) The Philosophies of Positivism, Beliefs and Values, *Hawzeh* 19: 387-410. [in Persian]